

**УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО
И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО**

**ОБЩОИКОНОМИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ”**

Мариана Белева Друмева

**СТОПАНСКОТО РАЗВИТИЕ НА СВИЩОВ И ДЕЙНОСТТА
НА ТЪРГОВСКИТЕ ФИРМИ НА ЦВЯТКО РАДОСЛАВОВ
ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна
степен „доктор”**

СОФИЯ
2018 г.

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО

Общикономически факултет

Катедра „Политическа икономия”

Мариана Белева Друмева

**СТОПАНСКОТО РАЗВИТИЕ НА СВИЩОВ И ДЕЙНОСТТА НА
ТЪРГОВСКИТЕ ФИРМИ НА ЦВЯТКО РАДОСЛАВОВ ПРЕЗ
ВЪЗРАЖДАНЕТО**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна
степен „доктор”**

Научен ръководител:

Доц. д.ист.н. Пенчо Д. Пенчев

Рецензенти:

Доц. д.ист.н. Пенчо Денчев Пенчев

Доц. д-р Марко Петков Димитров

Проф. д. ист. н. Иван Динев Русев

Проф. д-р Пламен Димитров Митев

Доц. д-р Маргарита Стефанова Маринова

София
2018 г.

Дисертационният труд е в обем от 396 страници и се състои от увод, изложение в четири глави, заключение, речник на стари и непознати думи и справка за използваната литература. В основния текст са включени 11 таблици, 2 схеми и приложения към втора и трета глава. Списъкът с използваната литература съдържа 279 източника.

Дисертационният труд е обсъден и одобрен от катедра „Политическа икономия” при Университета за национално и световно стопанство – гр. София на 28 ноември 2017 г. и е насочен за защита пред научно жури.

Авторът на дисертационния труд е докторант на свободна докторантура към катедра „Политическа икономия” при Общикономическия факултет на УНСС.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 13 февруари 2018 г. отч. в зала Научни съвети на Университета за национално и световно стопанство – гр. София на открито заседание на научното жури.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в сектор „Научни съвети и конкурси” и на интернет страницата на УНСС – www.unwe.bg

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	5
1. Актуалност на изследването.....	5
2. Обект и предмет на изследването.....	6
3. Цели и задачи на дисертационното изследване.....	6
4. Хронологична рамка на изследването.....	8
II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	8
1. Структура.....	8
2. Съдържание на дисертационния труд	9
III. СИНТЕЗИРАНО ИЗЛОЖЕНИЕ.....	11
IV. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	47
V. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	48

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на изследването

Българското Възраждане е епоха, която неизменно поражда интерес у изследователите на миналото. През последните десетилетия се обръща особено внимание на икономическото развитие на българския народ под османско владичество през XVIII – XIX в. В изследванията на икономическата история на Възраждането приоритетно място заема XIX в. и най-вече периодът от Кримската война (1853 – 1856 г.) до Освобождението. В трудовете на редица български и чужди учени е дадена общата картина на икономическите и социалните промени през епохата, която бележи прехода от Средновековието към Новото време в нашето историческо развитие. Изяснени са промените в аграрните отношения и в занаятчийското и промишленото производство. Значително внимание се обръща също на зараждането на пазарните отношения и на развитието на търговските връзки на българските земи в рамките на Османската империя с европейските страни.

Въпреки постиженията на историографията, все още има недостатъчно проучени области на стопанско-историческото развитие по нашите земи. Те са свързани с необходимостта от извършване на проучвания върху историята на отделни селища, райони, предприятия и фирми, което ще позволи въз основа на конкретен материал да се проучи социално-икономическия живот на града, като се обхванат най-важните центрове на Българското възраждане (Тодоров, 1973).

Друга слабост на изследванията се изразява в това, че често пъти обобщаващи изводи се правят въз основа на частични данни, без да се вземат под внимание съвкупните, запазени и достъпни сведения за градското стопанство в българските земи (Косев, 1973).

От тази гледна точка стопанското развитие на Свищов и на търговските фирми от града, които развиват дейността си основно по време и след края на Кримската война (1853-1856 г.) са все още недостатъчно познати в българската стопанскоисторическа наука. Именно по тази причина основният изследователски интерес на автора е насочен към Свищов, който е град с хилядолетна история, а следи от селищен живот тук са открити още от дълбока

древност. Значимостта на темата на настоящото дисертационно изследване се изразява във възможността да се уплътни картината на икономическия живот по българските земи през Възраждането, като се изясни ролята на град Свищов и търговските дружества на Цвятко Радославов и неговите съдружници за развитието на модернизационните процеси в градското стопанство.

Към посочените недостатъци на много от досегашните стопанскоисторически изследвания за периода на Българското Възраждане трябва да се посочат още поне два: тяхната неясна теоретична основа, като почти изцяло липсва познаване и прилагане на постиженията на съвременната икономическа теория, а също така и липсата на ясна методология на изследванията. Това също дава основание да се направят усилия за преодоляване на посочените недостатъци. При разработката на настоящата дисертация авторът изхожда от дълбокото убеждение, че простият набор от факти е важен, но недостатъчен, за превръщането на едно историческо изложение в научно изследване.

Основания за избора на темата е и фактът, че дейността на Цв. Радославов и създадените от него търговски дружества досега не е била обект на цялостно, самостоятелно и задълбочено изследване.

2. Обект и предмет на изследването

Обекти на настоящия дисертационен труд са икономическото развитие на гр. Свищов през Възраждането и търговските сдружения на Цв. Радославов Сахатчиев (Сахатчиолу) – най-значителните от 45-те фирми, функциониращи в града през 50-те – 70-те години на XIX век.

Предмет на изследването е развитието на основните стопански отрасли в Свищов през този период, като акцентът е поставен върху търговията, и разнообразната търговска и предприемаческа дейност на дружествата, ръководени от Цв. Радославов.

3. Цели и задачи на дисертационното изследване

Изследователската цел на настоящата дисертация е да се направи пълно, системно и задълбочено научно проучване върху стопанския живот в гр. Свищов и дейността на търговските дружества на Цв. Радославов.

За постигането на така поставената цел авторът си поставя следните изследователски задачи:

1. да се проследи и разгледа икономическото развитие на Свищов и състоянието на основните стопански отрасли в града;
2. на базата на проблемно-хронологичния подход и микроисторическия анализ да се разкрие разнообразната търговска дейност на Цв. Радославов и неговите съдружници – да се установи асортимента и обема на търговския оборот на фирмите, изградените търговски мрежи от агенти и посредници, деловите връзки с някои от най-едрите български търговци през Възраждането като Евлоги и Христо Георгиеви, Христо и Никола Тъпчилещови, Христо Д. Караминков, Никола Ценов, Васил Рашеев, Ст. Арнаудов и син и др.
3. проучване на предприемаческата дейност на Цвятко Радославов и неговите съдружници, както и участието им в откупуването на държавни данъци.
4. Проследяването на разнообразната дейност на фирмата може да даде отговори на редица въпроси като: допринася ли тя с конкретните си търговски практики за модернизирването на търговията и стопанския живот в Свищов; какво е мястото ѝ на българския пазар; каква е ролята ѝ за оживяването на връзките между Свищов, селищата от страната и съседните, както и с подалечни европейски страни; какво е съотношението между модерните за времето си европейски методи на търговия и полуфеодалните практики, произтичащи от условията за стопанска дейност в Османската империя през 50-те – 70-те години на XIX в. Наличният изворов материал за съжаление не дава възможност да се проследи организационното развитие на търговската фирма.

Така поставените изследователски цели и задачи предполагат известна двойственост в използваните теоретични концепции. Тъй като предлаганият труд по същество е стопанско-исторически, в него се използват концепции, които са характерни за историческата наука, но и такива, които са част от теоретичния инструментариум на икономиката.

От гледна точка на историческата наука най-важно е да се спомене използването на метода на микроисторическия анализ, който предполага чрез

интензивно използване на местни източници и детайлен анализ на конкретни случаи да се проучи проявлението на специфични исторически проблеми на микро ниво, и така да се осветлят от нова страна макроисторическите процеси. Като променя нивото на изследване и взема пред вид индивидуалния опит, конкретните ежедневни избори и стратегии, микроисторическият подход обогатява историческия анализ, прави го по-комплексен като разкрива разнообразните, неочаквани, множествени аспекти на колективното преживяно, локалните модуляции на “голямата история” (Янева, 2003).

За разработването на настоящата дисертация е изключително важна и теоретичната рамка, която се базира на постижения на икономическата наука. Детайлното изследване на стопанската дейност на търговски фирми, свързани с инициативите и отношенията на един или няколко предприемача предполага търсенето на теоретична основа в т. нар. неoinституционализъм (Коуз, 1937; Алчиан и Демсец, 1972; Уилямсън, 2002; Грейф, 2006), а също и в теориите, посветени на ролята и значението на предприемача в стопанството (Шумпетер, 1975 и 1983; Кирцнер, 1973).

4. Хронологична рамка на изследването

Хронологичният обхват на настоящата дисертация обхваща периода на Българското Възраждане и особено 30-те – 70-те години на XIX в., когато по силата на благоприятното си географско положение, развитието на корабоплаването по р. Дунав и предприемчивостта на своите жители С니щов преживява значителен икономически просперитет, който дава отражение и върху духовния и културния живот в града. Цв. Радославов и ръководените от него търговски дружества разгръщат своята дейност пред 50-те – 70-те години на XIX в., като в голяма степен съдействат за развитието на модернизационните стопански процеси.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Структура

Основният текст на изследването е в обем от 396 стандартни страници и се състои от увод, изложение в четири глави, заключение, речник на стари и

непознати думи и справка за използваната литература. Дисертационният труд съдържа 1265 бележки под линия и са използвани 279 източника. В текста са представени 11 таблици и 2 схеми, които онагледяват изложението, както и приложения към втора и трета глава.

2. Съдържание на дисертационния труд

Увод

Глава I. Икономическото развитие на Свищов през Българското възраждане

I.1. Демографско-икономическият облик на град Свищов през XV- XVII век

I. 1.1. Демографски промени в града и неговия регион през XV – XVII век

I. 1.2. Стопанско развитие на Свищов през XV – XVII век

I. 2. Развитие на основните стопански отрасли в Свищов и неговата околност през Възраждането

I. 2.1. Население и миграционни процеси в Свищов през XVIII – XIX век

I. 2.2. Свищов като възрожденски търговски център на Долния Дунав

I. 2.3. Развитие на селското стопанство и занаятите в Свищов през XVIII – XIX век

I. 2. 4. Социална структура на населението в Свищов

Глава II. Начало на търговската дейност на Цвятко Радославов в Свищов. Създаване и дейност на първата му фирма до края на 50-те години на XIX век

II. 1. Начало на търговската дейност на Цвятко Радославов в Свищов и създаване на първата му фирма

II. 2. Комисионна търговия на Цвятко Радославов и неговите съдружници до края на 50-те години на XIX в.

II. 2. 1. Износна комисионна търговия

II. 2. 2. Вносна комисионна търговия

II. 3. Самостоятелна търговия и предприемачество

II. 3.1. Износ на суровини от българските земи

II. 3.2. Търговия с дървени въглища

II. 3.3. Търговия с кожи и други животински продукти

II. 3.4. Внос на желязо

II. 3.5. Търговия с каменна и морска сол

II. 4. Цвятко Радославов и неосъщественият проект за руско Дунавско параходно дружество след Кримската война (1853 – 1856 г.)

II. 5. Трудности в търговията на Цвятко Радославов през втората половина на 50 – те години на XIX в. Фалитът

Приложения към Глава II.

Глава III. Търговията на фирмата Цвятко Радославов – Мехмед хаджи Алишоглу

III. 1. Уреждане на дълговете и изкупна търговия на зърнени храни от севернобългарските земи

III. 1.1. Уреждане на дълговете след фалита

III.1.2. Изкупуване на зърнени храни от Северна България

III. 1. 3. Упадък на житарската търговия

III. 2. Износна търговия на зърнени храни към Западна и Централна Европа

III. 3. Търговия с каменна и морска сол и с животински продукти

III. 3.1. Търговия с каменна и морска сол

III. 3.2. Търговия с кожи и други животински продукти

III. 3.3. Внос на каменни въглища

III. 3.4. Последни сведения за дейността на Цв. Радославов

Приложения към Глава III.

Глава IV. Предприемаческа дейност на фирмата Цвятко Радославов – Мехмед хаджи Алишоглу

IV. 1. Откупуване на данъка десятък от зърнени храни

IV. 2. Откупуване на десятък от животни и наемане на совати и рибарници

Заключение

Речник на стари и непознати думи

Библиография

III. СИНТЕЗИРАНО ИЗЛОЖЕНИЕ

Увод

В увода се разкрива значимостта на избраната тема за българската историография. Дефинира се основната цел и задачите на дисертационното изследване. Посочва се изворовата база и се прави преглед на съществуващата литература по въпроса за икономическото развитие на Свищов и търговските фирми на Цвятко Радославов през Възраждането.

Глава I. Икономическото развитие на Свищов през Българското възраждане

I.1. Демографско-икономическият облик на град Свищов през XV-XVII век

I. 1.1. Демографски промени в града и неговия регион през XV – XVII век

Географската среда в района на Свищов като цяло е благоприятна за живот и стопанска дейност. Поради добрите жизнени условия землището на днешния град е населено от дълбока древност. През I в. от н. е. на около 3,5 км на изток от днешния Свищов, върху развалините на тракийско селище, се полагат основите на римски военен лагер. Той е наречен Нове (Novae). Още през I в. наред с военния лагер възниква и цивилно селище, което през II в. се слива с него. Историческите и археологическите изследвания показват, че това е един от първите градове, създадени в ранната епоха на римското господство на Балканите.

Нове продължава да съществува и след разделянето на Римската империя, когато преминава под византийска власт и е възобновен от император Юстиниан. През VII в. е разрушен от аварските и славянските нашествия и е изоставен. Умело избраното му стратегическо и географско място обаче е залог за продължаване на селищния живот и през следващите исторически епохи.

Спорен е въпросът за съществуването на Свищов през периода на Първата българска държава. През XII – XIV в. близо до Нове на стръмна, скалиста височина израства ново укрепено селище. Свищов спада към градските селища с предимно търговски характер, чиято търговска дейност се съчетава с

политически, военни и църковни функции. Градът е транзитно-транспортен възел с някои неикономически функции. Чрез неговото посредничество и посредничеството на други дунавски градове като Видин и Никопол се продават търсените от италианците стоки

Свищов попада под властта на османските турци през 1388 г. Градът се превръща в център на малък гарнизон с второстепенно отбранително значение. След османското завоевание Свищов и неговият район преживяват много катаклизми и големи демографски промени. В рамките на Османската империя през XV – XVI в. Свищов (Зищови) е център на каза, включена в Никополския санджак. През XVI и XVII в. в региона преобладават мюсюлманите, но към средата на XVIII в. отново се превръща в християнски. Новооткрити данни за броя на населението и за съотношението между християни и мюсюлмани в района на Свищов показват, че от края на XVII в. започва постепенно увеличаване на броя и на относителния дял на българското население. Това е част от процеса на т. н. „побългаряване на градовете”, който протича с по-голяма интензивност през XVIII и XIX в.

I. 1.2. Стопанско развитие на Свищов през XV – XVII век

През XV - XVII в. икономиката на Османската империя е строго централизирана и подчинена на нуждите на непрекъснатите завоевателни походи. Имперската икономика е отворена за външния свят, свързана е с Европа и все още не среща в търговския си обмен разрушителната конкуренция и зародишите на зависимост, които характеризират по-късното влияние на западния капитализъм върху нея. Търговската политика на Османската империя през първите векове на господството ѝ над Балканите продължава наследените традиции за даване на привилегии на чуждите търговци.

Стокообменът се осъществява по море и чрез речните и сухоземни пътища. Според османските законници през XVI в. река Дунав е важна търговска артерия, а в дунавските градове се обмитяват вносни стоки, идващи от Влашко и Унгария, а също и от Черноморския басейн. Значението на голямата река се вижда и от сравнително гъстата мрежа от мензили (попътни станции), създадени по българския ѝ бряг: във Видин, Лом, Оряхово, Никопол, Свищов и

Силистра. По сведения от османските законодателни паметници през XVI в. на българския бряг се очертават като пристанищни пунктове, активно обслужващи дунавския трафик, Видин, Рахова (Оряхово), Зищви (Свищов), Сомоя (Сомовит), Никболу (Никопол), Русчук (Русе), Силистра, Хърсово и Тулча. Оживява се и старият римски път покрай реката. Чрез т. н. “Свищовски път” градът е свързан и по сухо със столицата Цариград.

Данните за стопанския живот на Свищов през XV – XVII в. не са много. Както и в другите краища на българските земи, тук се налагат характерните за османската система форми на земевладение и регламентация на градската икономика. В османските регистри Свищов е отбелязан като град в края на XV и началото на XVI в. Градът с прилежащия му селски район е хасово владение на майката на султана (валиде султан), и внася в държавната хазна 64 448 акчета годишно. По този показател се нарежда на трето място сред градовете в никополския санджак – след Никопол и Русе и преди Търново, Враца, Ловеч и Шумен. Градът се управлява от войвода, назначаван направо от султана. Територията му е неприкосновена и никой няма право да навлиза в него и да върши своеволия. Тези привилегии запазват българското население от разпръскване въпреки компактното заселване на турци.

През разглежданата епоха в района на Свищов се запазва поликултурният характер на земеделието, характерен за предосманския период. Развива се също животновъдството, пчеларството, риболовът и неустановен брой занаяти. За видовете земеделски култури и домашни животни, които се отглеждат, може да съдим освен от сведенията на чуждите пътешественици и от запазените документи за налагане на извънредни данъци на свищовското население.

Водеща роля в стопанството на Свищов още от онази епоха има търговията. В неговото пристанище се прилага системата от такси и мита върху водния трафик и стокообмена, разпространена в пристанищата по Долния Дунав. Голямото значение на р. Дунав за икономическото развитие на балканските провинции и за непрекъснатата им връзка както с отвъддунавските, васални на Османската империя княжества, така и със земите в Централна Европа, води до цялостно регламентиране на условията за търговия. Османските власти

възприемат заварената митническа система от балканските страни и особено от Византия. Задължителни такси, установени още с най-ранните султански разпоредби, са таксите за преминаване на плавателни съдове през дунавските и морските пристанища. Размерът на таксата се определя съобразно с вида на кораба и неговия товар.

В първите векове на османското владичество търговията по българските земи се осъществява предимно от чужди търговци или от поданици на империята от небългарски произход. Българското търговско съсловие се формира сравнително късно. От самото начало то насочва своите интереси най-вече на север, по посока на Трансилвания, Полша, унгарските земи и въобще към страните от Долния Дунав. Натам водят и предпочитаните от българските търговци пътища – през дунавските пристанища към Сибиу, Клуж и Брашов като междинни митнически пунктове. През XVII в. има българи, които веднъж или два пъти годишно преминават Дунава и осъществяват стокообмен с посочените градове. През 1622 г. са регистрирани първите връзки на свищовски търговци със Сибиу, когато в документите на тамошната митница са записани два транспорта. Други свищовски търговци са регистрирани в този град през 1673 и през 1690 г.

През втората половина на XVII в. търговци от Свищов участват и в търговията с Брашов. В Кондиката на т. н. Гръцка компания в Брашов наред с имената на български търговци от други градове са записани имената на петима свищовци.

Откъслечните сведения, с които разполагаме, позволяват да се направи изводът, че зараждащото се българско търговско съсловие осъществява обмен със съседните страни, като изнася най-характерните за стопанството на нашите земи през този период произведения – земеделски и животновъдни стоки, обработени кожи, както и различни видове платове и други изделия на домашната промишленост. Не са посочени стоките, които те внасят в родното си място, но може да се допусне, че това са изделия, каквито тук не се произвеждат. Обемът на търговията, според посочения брой на внесените товари със стоки и платените мита, също изглежда скромно. Въпреки това е показателно, че в

Свищов и в българското общество под османско владичество се заражда нова социална прослойка, която в бъдеще ще играе решаваща роля в развитието на икономическия и обществен живот на града и на българските земи като цяло.

I. 2. Развитие на основните стопански отрасли в Свищов и неговата околност през Възраждането

I. 2.1. Население и миграционни процеси в Свищов през XVIII – XIX век

В рамките на българското национално стопанство през Възраждането Свищов изпъква като един от най-важните търговски центрове. Градът не е административен център и неговото издигане през XVIII – XIX в. се дължи най-вече на стопанското му развитие. Свищов е център на каза, която е включена отначало в Никополския, а след това във Видинския санджак. След административната реформа в империята от 1864 г. преминава към Русенския санджак в рамките на Дунавския вилает. В края на XVIII и първата половина на XIX в. Свищов преживява много превратности и опустошения, свързани с върлуването на кърджалиите и с руско-турските войни от 1806 – 1812 г. и 1828 – 1829 г. По време на войната от 1806 – 1812 г. градът на два пъти е опожаряван и разграбван от руските войски – през 1810 и 1812 г.

След руско-турските войни от 1806 – 1812 г. и 1828 – 1829 г. голяма част от населението на Свищов се изселва във Влашко. Там то основава град Александрия. Преселниците не прекъсват връзките с родното си място, поради което новосъздаденият град е един от основните румънски центрове, с които свищовци търгуват.

Посочените превратности в съдбата на Свищов предизвикват масови миграционни процеси в неговия регион. Към края на XVIII в. част от българското население от околните села се насочва към града поради настъпилите размирици. Интензивните търговско-икономически връзки на Свищов с неговия хинтерланд стимулират заселването и на много българи от прибалканските райони – Търновско, Габровско, Ловешко. Това води до увеличаване на българския елемент в града. При възстановяването на Свищов след опожаряването му през 1810 г. и 1812 г. изцяло се променя съставът на

неговото население. Към 1845 г. дялът на мюсюлманите в селата намалява до 35%, но в градовете нараства от 19% през 1751 г. на 44% през 1845 и на 48% през 1873 (Кил, 2001).

Според д-р Н. Михов по данни на различни автори през XIX в. Свищов запазва относително постоянен брой на жителите си – около 20 - 22 000 души. Той привежда много впечатления на чужденци – пътешественици, публицисти и учени, в които се съдържат ценни сведения за Свищов и стопанското му положение (Михов, 1915). Относително постоянният брой на свищовските жители през първата половина на XIX в., който не отчита преживените от града бедствия, Н. Данова обяснява с възможното безкритично използване на информация, получена от предходни автори (Данова, 2010). Според нас това мнение е най-близо до истината.

Настъпилите демографски промени са отразени в резултатите от преброяването на недвижимите имоти и населението в Дунавския вилает, публикувани във в. “Дунав” през есента на 1865 г. Общият брой на къщите, дюкяните и магазините в Свищов е 4004 сгради. Броят на мюсюлманското население – мъже и жени, възлиза на 4 544 души, българите са 6 745 души, циганите - 616 души, или всичко населението е 11 915 души. Процентното съотношение на жителите от различните народности е: българи – 57,1 %; турци – 37,9%; власи – 8%, цигани – 2,6%; евреи и гърци – 1% (данните за евреите и гърците са от 1880 г.). До 1828 – 1829 г. в Свищов живеят и няколко арменски семейства, които след превземането на града от руските войски се изселват от него.

По-различни са данните от следващо официално преброяване на населението в Дунавския вилает, проведено през 1874/1875 г. Според тях населението на Свищовска каза наброява общо 22 942 д., от които мюсюлманите са 8 088 д., а немюсюлманите – 14 854 д. Процентното съотношение е: мюсюлмани – 35,25% и християни – 64,75% (Атанасов, 2017). Не може да се направи точно сравнение с официалното преброяване от 1865 г., тъй като тогава данните са само за града, а в новото – и за селата от околията. Интересно е да се

отбележи, че макар и не най-многолюден град в санджака, Свищов играе голяма роля в развитието на стопанския му живот и в частност на търговията.

I. 2.2. Свищов като възрожденски търговски център на Долния Дунав

За издигането на Свищов като голям търговски център през XVIII – XIX в. спомага неговото изключително благоприятно местоположение. Градът е разположен на най-южния завой на Долния Дунав и е център на богат земеделско-скотовъден район. Неговото пристанище е най-близо до развиващите се занаятчийски центрове от северната и южната част на Стара планина. Чрез проходите Хаинбоаз (дн. Проход на републиката), Шипченския и Арабаконашкия градът се свързва с Тракия и Македония. Свищов поддържа интензивни връзки и с разположеното насреща румънско пристанище Зимнич, откъдето води стар търговски път към Трансилвания.

Напредъкът на занаятчийското и селскостопанското производство води до активизиране на стокообмена между града и околните села. В Свищов се оформят специализирани пазари като Ат (конски), Домуз (свински), Сър (говежди), Ун (за брашно) пазари, пазар Велешана, получил името си от търговците от гр. Велес. На главната чаршия са разположени много занаятчийски работилници и дюкяни. Има сведение, че през първата половина на XVIII в. в Свищов през месец май се провежда ежегоден панаир.

За развитието на Свищов водеща роля има обаче външната търговия. През XVIII в. се засилва присъствието на западноевропейските държави в международния стокообмен на Османската империя, което се дължи на възхода на меркантилния капитализъм, подкрепян от техните правителства. То се проявява със създаването и разпространението на дружества и компании, ползващи се с подкрепата на посланиците и консулите, чиито авторитет и изисквания се засилват с отслабването на османската мощ. При това положение капитулациите се прилагат в полза на западните търговци, които се установяват в основните пристанища на империята. Те играят първостепенна роля, защото европейците почти не могат да проникнат във вътрешността на османските територии, които все още са царство на керваните, организирани и водени от местното население.

От 20-те - 30-те години на XVIII в. се засилва потокът на стоки от българските земи към Средна Европа и се увеличава броят на българските търговци, които ги изнасят. В края на XVIII и началото на XIX в. основните тържища на балканската продукция остават Брашов и Сибиу. Кореспонденцията на големите търговски фирми от тези градове разкрива солидните им връзки с многобройни търговци в Свищов, Сливен, Серес, Тимишоара, Пеща, Белград и Виена. Те превозват огромно количество памук, вълна и кожи на запад.

През този период и свищовските търговци създават свои дружества, които се установяват в чужбина, но търгуват с български стоки и поддържат редовни връзки с родното си място. Такива са братята Никола и Дука Ненович в Пеща, Филип Сакелариевич във Виена и др. Голяма свищовска търговска колония се създава в Букурещ и други румънски градове.

От края на 30-те години на XIX в. се засилва обвързаността между пазарите на Европа и Османската империя. През 1838 г. е подписан търговски договор с Великобритания, а между 1838 и 1841 г. подобни договори са сключени с Франция, Холандия, Прусия, Дания, Великото херцогство Тоскана и Белгия. Износните мита се установяват на 12% (9% при доставянето на стоките в пристанищата и още 3% мито при товаренето им на корабите). В новите търговски договори от 1861 – 1862 г. вносното мито се вдига от 5% на 8%, а износното мито се намалява от 12% на 10%. Тези договори поставят основите на един почти абсолютен либерализъм в търговските отношения на империята. Заедно с това те в значителна степен допринасят за поставянето на османската икономика под влиянието на големите европейски сили.

Вътрешните реформи в Османската империя по времето на Танзимата (от арабски – реорганизация, преустройство) стимулират стопанската инициатива на нейните поданици. Най-важният стопански закон е Османският търговски закон, който влиза в сила през 1850 г. През 1860 г. е обнародвана притурка на Търговския закон, предвиждаща съставянето в Цариград на Апелативно съдилище (Дивани истинеф), което заедно с останалите търговски съдилища в страната минава под ведомството на Министерството на търговията. Приемат се още Закон за търговското съдопроизводство (1861 г.) и Закон за морската

търговия (1863 г.). През 1869 г. се унифицират мерките и теглилките, като се въвежда десетичната система. С „Устав за съдебното търговско писалище” се създават учреждения, подобни на нотариусите в западните законодателства. През 1870 г. се приема „Устав за различните знакове, които се удрят по фабрикантските индустриални произведения и по стоките”, с който се урежда институтът на търговските марки. През 1856 г. се основава Отоманската банка като основен кредитен институт с английски и френски капитали.

За севернобългарските земи много важна роля изиграва откриването на Австрийското параходно дружество във Виена през 1834 г., което превръща река Дунав във важна европейска транспортна артерия. Развитието на корабоплаването дава тласък и за издигането на Свищов. Тук през 1842 г. се създава агенция на това дружество начело с Константин Станчов. Градът се превръща в едно от най-важните дунавски пристанища за австрийската търговия поради богатия му хинтерланд и създадените икономически връзки с градове като Търново, Габрово, Плевен, Ловеч, Пловдив и Карлово. Около 1/3 от външния обмен на Свищов се пада на Австрия.

В Свищов идват много търговски агенти от европейските градове, които насърчават стопанските интереси на българите и ги стимулират да създават търговски сдружения и къщи. Това е особено необходимо поради липсата на големи капитали и неблагоприятната за местните търговци стопанска политика на Османската империя, придържаща се към капитулационния режим. Поради оживените връзки на града с вътрешността на българските земи свищовските търговци, повечето от които са австрийски възпитаници и владеят немски език, при честите си пътувания подпомагат своите сънародници да установяват нови икономически контакти.

Каменната сол и зърнените храни са един от най-важните артикули, с които се търгува на свищовското пристанище. В средата на XIX в. Свищов се очертава като най-важният износен център на зърнени храни от севернобългарските земи в сравнение с другите дунавски пристанища по десния бряг на реката. Главният износен артикул от зърнени храни е пшеницата. До

Кримската война износът от Свищов се състои главно от зърнени храни, преработени скотовъдни изделия, кожи, риба и някои манифактурни стоки.

Вносът от европейските страни е много по-разнообразен, защото от тук се снабдяват с необходимите стоки всички села в района и много градове в българските земи. Вносът се състои главно от памучни и вълнени платове, памучни конци, сукно, платна, захар, свещи, ламарина, желязо, спирт, сол, петрол, дребна железария, стъкла за прозорци, восък и скорбяла.

Към средата на XIX в. се засилват и контактите на свищовските търговци с Русия. През 1853 г. се създава Руското плавателно дружество по Дунава. То поддържа линия само до Галац, но и тя улеснява появата на руски стоки на свищовския пазар. Руската търговия обаче поради по-бавното развитие на икономиката като цяло и поради нейната еднотипност със стопанския облик на българските земи не може да конкурира сериозно австрийската.

И след Кримската война (1853 – 1856 г.) от западноевропейските и средноевропейските страни водеща роля в търговията с българските земи по р. Дунав (включително чрез Свищов) играе Австрия (от 1867 г. Австро-Унгария). Хабсбургската империя почти монополизира дунавската търговия. Англия и Франция имат по-слаби позиции в нея.

Докато вносът от Средна Европа през Свищов и другите дунавски пристанища значително се разнообразява по асортимент поради развитието на тамошната промишленост и повишаването на битовата култура на градското население у нас, износът от българските земи се свежда до селскостопански стоки и суровини, познати от първата половина на века. Новото е, че значително се увеличава обемът на износа, особено на зърнени храни.

За развитието на търговията в Свищов освен австрийските и турските параходи все още значителна роля имат и широко използваните от по-бедните превозвачи гемии. През 60-те и 70-те години на XIX в. градът е център на т.н. “платняна флота”. През 1867 г. се основава “Дунавско вапорско дружество”, в което акционери са богатият свищовец Николаки Цветков Станчев–паша и един турчин от Оряхово. Дружеството закупува един параход, но не успява да развие

по-широка дейност най-вече поради страха на търговците да влягат пари в корабоплаването, опасявайки се от конкуренцията на чуждите компании.

През юни 1870 г. на свищовското пристанище избухва пожар (втори след 1853 г.) и унищожават цялата скеля със 136 магазини, параходните агенции и митницата. Материалните щети са огромни, но въпреки новото бедствие свищовските търговци благодарение на своето благосъстояние успяват да изградят за кратко време нови 260 магазини, които могат да поберат стоката от 10 000 вагона. Тези магазини са най-големите и най-модерните по българското дунавско и черноморско крайбрежие. Построената отново скеля добива напълно европейски вид. Според проф. Г. Т. Данаилов никъде в българските градове по това време не съществува такова съсредоточено Сити, както в Свищов (Данаилов, 1938).

Показателни за оживения външнотърговски обмен, извършван на свищовското пристанище през 70-те години на XIX в. са данните за постъпленията в местната митница. От 1870 до 1875 г. в нея са събрани 1,5 милиона пиастра, от които 1/3 от вносните и 2/3 от износните стоки. По данни на Австрийското параходно дружество през 1876 г. повече от половината от износа на зърнени храни от дунавските пристанища се пада на Свищов. През 1878 г. в търговията с Австро-Унгария Свищов заема първо място по износ в сравнение с другите дунавски пристанища и второ по внос след Русе. Свищовското пристанище през 1878 г. заема първо място по внесените стоки от Англия, Франция, Италия, Русия, Швейцария, Холандия, Белгия и Гърция. Износът от България през същата година за Англия, Франция, Италия и Гърция по количество и по стойност отново се осъществява на първо място от Свищов.

Оживената посредническа търговия между европейските страни, Русия и различните провинции на Османската империя води до възникването на много търговски къщи и фирми в Свищов през Възраждането. През 50 – 70 - те години на XIX в. в града съществуват 45 търговски фирми, в които се сдружават около 200-те семейства, занимаващи се с търговия. От крайдунавските градове в Свищов възникват най-много търговски къщи, свързани с Австрия (Австро-Унгария) и притежаващи клонове във Виена. Някои от най-големите и най-

известни свищовски търговски фирми са тези на Цвятко Радославов, Димитър и Григор Начович, Генко и Димитър Аневи, братя Ковачеви, Алеко и Иваница х. Константинови, Александър Шишманов, братя Кръстич, братя Попович, братя Бешкови, Яни Станчев (Иван Санчооглу), Борис (Бора) Ненович, Атанас Каракашев и др. За разрастването на тяхната дейност спомага заселването на някои членове на семейството в по-близки или по-далечни градове в съседните страни и поддържането на редовни връзки с родното място.

Свищовските търговски къщи осъществяват интензивен обмен с много български градове, а също със Зимнич, Браила, Букурещ, Галац, Александрия, Брашов, Виена, Будапеща, Одеса, с някои италиански градове. Те са в редовна кореспонденция с търговските къщи на Братя Евлоги и Христо Георгиеви (Букурещ и Галац), Кушович&Куцумано, Армино Кон и П. Живкович в Пеща, Н. Хр. Палаузов и В. Рашеев в Одеса, Хр. П. Тъпчилещов и Станчо Арнаудов & син в Цариград.

Свищовските търговски фирми поддържат постоянни връзки и с много градове във вътрешността на българските земи. Много сведения са запазени за търговски отношения с Габрово, Търново, Ловеч, София, Сливен, Сопот, Пловдив и др. В тази търговия свищовските фирми играят посредническа роля, като приемат стоки от вътрешността, които препращат към Влашко, Средна Европа или Русия, и приемат и транспортират предназначените за вътрешните селища стоки от Виена, Лайпциг, Брашов, от румънските и руските градове. Особено интензивни са връзките между Свищов и югозападните български земи – Велес, Охрид, Щип, Прилеп, Мелник, Разлог, Петрич и др. Те датират още от XVIII в., като търговците от Велес дават име на една от махалите в Свищов, където отсядат – “Велешана”. От Македония с кервани се докарват памук, тютюн, анасон, маслини, катран, желязо, ориз и др. Една част от тези стоки се продава тук, а друга се транспортира към Средна Европа.

I. 2.3. Развитие на селското стопанство и занаятите в Свищов през XVIII – XIX век

През Възраждането в Свищов освен търговията напредък отбелязват селското стопанство и занаятите. Натрупването на известни капитали у

свищовските търговци и разширяването на вътрешния обмен между града и околните села оказва стимулиращо въздействие върху развитието на материалното производство.

Селското стопанство заема важно място в икономическия живот на Свищовска околия. Тук природните условия са благоприятни за отглеждането на различни земеделски култури. Основен клон на растениевъдството е зърнопроизводството. То има най-голям дял от общата площ на обработваната земя, тъй като осигурява основния хранителен продукт на хората и фураж за домашните животни. За осигуряване на прехраната на населението се отглеждат пшеница, царевича, ечемик, ръж, овес, просо.

Характерно за Свищов и околията е лозарското производство. Отглеждането на грозде и производството на вино и ракия е основен поминък на населението тук. Добре развити са също овощарството и градинарството.

За икономическото развитие на Свищов и за разрастването на търговията важно значение има и **скотовъдството**. Увеличаващият се брой на градското население, развитието на занаятите и промишлеността, както и въвеждането на редовна турска армия са сред главните фактори за развитието на този отрасъл. През втората половина на XIX в. в Свищовско и Никополско има 40 совата, в които се угодява едър добитък. В околностите на Свищов съществуват 9 държавни совата, които се отдават чрез търг на търговците. Соватите се организират като капиталистически стопанства, в които се използва наемен труд. Една част от добитъка се откарва жив за продажба в Цариград, а друга част се коли и преработва в двете общински салхани (кланици). Свищовци наемат тези салхани и от закланите си животни произвеждат пастърма, суджуци, лой, червиш (лой от изварени кости и костен мозък) и др. Това е пример за взаимно обвързване на селското стопанство и занаятчийския преработвателен труд. По-голямата част от преработената продукция отива за Цариград, а останалото количество се пласира на пазарите в селищата на Дунавската равнина и в Стара планина. Салханите са организирани като манифактурни предприятия.

В района на Свищов през Възраждането продължава да се развива овцевъдството. Отглеждат се големи стада овце с доброкачествена вълна, която е

ценена и предпочитана от властта за нуждите на занаятчийското и протоиндустриалното производство в империята.

Риболовът и рибовъдството също са характерен поминък за свищовското население. Наличието на три големи блата – Беленското и Свищовското на запад, и Вардимското на изток – създават благоприятни условия за превръщането на града в център на риболова.

Нарасналата продуктивност на земеделието и животновъдството, както и потребностите на населението, стимулират **развитието на занаятите и промишлеността**. Действително, икономическият облик на града се определя от търговията, но съществуват и добре развити занаяти, както и професионални сдружения на майсторите във всеки от тях. Най-влиятелни са табашкият, памукчийският, басмаджийският, вълнотекстилният, шивашкият, бъчварският, дърводелският, куюмджийският, гемииджийският и др. занаяти и съответните еснафи. Добрите традиции на занаятчийството в Свищов се развиват през втората половина на XIX в. Според една статистика за икономическото положение на Дунавския вилает от 1869 г. в града има 758 занаятчийски дюкяна, 212 магазина, 25 мелници и 6 табяхани.

Други по-големи предприятия в Свищов преди Освобождението, в които се развиват буржоазни икономически отношения, са 1 спиртна фабрика, 1 парна мелница, 1 акционерно рибарско дружество, 3 големи соватчийски фирми. Така натрупаният от свищовските търговци капитал, макар и отчасти, се влага в материалното производство и води до качествен напредък в неговото развитие.

I. 2.4. Социална структура на населението в Свищов

Стопанският подем на Свищов през епохата на Възраждането води до промени в социалната структура на населението. Конкретна информация за нея ни предоставя анкетата на хърватския професор В. Богишич в града през лятото на 1877 г., по-специално за наличието на чорбаджии и за същността на тази група. Липсват обаче статистически данни за броя на активното население, заето в отделните стопански отрасли и за неговото икономическо положение, а това не позволява да се изясни въпросът за социално-икономическото разслоение сред

жители на града. Наред със заможните търговци по-голямата част от населението се състои от средни и дребни собственици.

Глава II. Начало на търговската дейност на Цвятко Радославов в Свищов. Създаване и дейност на първата му фирма до края на 50-те години на XIX век

II. 1. Начало на търговската дейност на Цвятко Радославов в Свищов и създаване на първата му фирма

Сред търговските къщи в Свищов с обема на дейността си и с деловите си контакти се откроява фирмата на Цвятко Радославов. Той е роден на 20 октомври 1820 г. в Габрово, умира на 2 октомври 1880 г. в Свищов. Баща му Радослав и дядо му Кънчо (Къню) Сахатчийски са известни габровски търговци, които в края на XVIII и в началото на XIX в. създават широка търговска мрежа и развиват оживена дейност. Търговците са основните двигатели на стопанската и социална модернизация в българските земи. Опитът, който натрупват Къню и Геню Сахатчийски, връзките им с различни търговци в Османската империя и извън нея и репутацията, която те си създават, са част от активите, които Цв. Радославов наследява. Той израства и се оформя като личност в средата на будно и предприемчиво възрожденско семейство.

Цвятко Радославов се преселва в Свищов около 1840 г. Мотивацията за това е изцяло професионална и цели да се разшири търговската мрежа на неговото семейство. Градът вече има важна роля в дейността на габровските търговци. През този период братовчедът на Цв. Радославов - Христо Сахатчиев, се установява в Зимнич и там служи като посредник в търговията между българските земи и Влашко.

В Свищов Цв. Радославов започва да търгува с кожи, зърнени храни и занаятчийски изделия. През 1842 г. е приобщен към местния търговски елит чрез брак с Кириакица Икономова, дъщеря на видния свищовски търговец и общественик Атанас Икономов. До средата на 50-те години на XIX в. участва в търговската дейност на своя тъст. От 1844 г. Радославов е съдружник на Ат. Икономов в казино в Свищов, в което е съсобственик, а след 10 години става едноличен собственик според завещанието на своя тъст.

През първата половина на 50-те години Цв. Радославов развива усилена търговия – вътрешна и външна, с Ат. Икономов и неговите синове – Димитър и Григор Икономови, и Тодор Данаилов – другия зет на семейството. Тези партньорства са много важни за организирането на търговската дейност през разглеждания период. Привличането на роднини в съвместна търговска дейност увеличава доверието между партньорите и с това се намаляват рисковете от ограбване на фирмата. Около 1854 – 1855 г. Ат. Икономов се оттегля от активна дейност поради напреднала възраст и влошено здраве. На 15 март 1855 г. Цв. Радославов подписва заявление, че получава от него 20 000 гроша, а той от своя страна се задължава да му изплаща всяка година по 5000 гроша. Това е любопитен пример, ако не и първият документиран за българското възрожденско минало, за началото на функционирането на „пенсионна система” по българските земи. На практика Цв. Радославов поема управлението на фирмата срещу задължението да изплаща ежегодна пенсия на тъста си.

Според описанията в Търговския закон на Османската империя от 1850 г. видове сдружения фирмата по структура и начин на дейност отговаря на събирателно дружество. За съжаление не разполагаме с учредителен договор на сдружението между Цв. Радославов и братя Икономови. Няма сведения както за дяловото участие на съдружниците, така и за официалното наименование на фирмата. Цв. Радославов до 1855 г. натрупва значителен опит, явно изпъква с търговските си способности и бързо се утвърждава като основна фигура в създадената по роднински фирма. Писмата на търговските ѝ партньори са адресирани до него и фактически той ръководи дейността на съдружниците.

За значимостта на фирмата свидетелстват установените делови връзки с две от най-големите български търговски къщи в Цариград – на Христо П. Тъпчилещов (от 1852 г.) и „Димчо С. Караминков и синове” (от 1853 г.). Свищовската фирма получава кредити и ценни сведения за финансовото положение на империята, които са важни с оглед организирането на дейността ѝ.

II. 2. Комисионна търговия на Цвятко Радославов и неговите съдружници до края на 50-те години на XIX век

II. 2.1. Износна комисионна търговия

За да се разбере по-правилно функционирането на фирмата на Цв. Радославов, е необходимо да се обърне внимание на юридическата база, върху която стъпва тя. Търговският закон на Османската империя регламентира дейността на търговците комисионери, които извършват дейност от свое име, от името на съдружието или за сметка на поръчителя. Комисионерите получават лихва върху платените пари за стоките от поръчителя. Възстановяват им се разноските по превозването на товара от едно тържище в друго, по съхранението в складови помещения на митници и на пристанища. Движението на стоките се урежда документално чрез товарителниците. Комисионната или посредническа търговия е дейност с чужди стоки, от които се получават твърди комисиони и не се свързват с риск от игрите на пазара по отношение на търсенето и предлагането, повишението или спадането на цените, несигурността и рисковете, свързани с транспорта и т. н. Комисионерството е изгодна дейност, когато капиталите на фирмата не са големи или са заети в други сделки. Поради тези й предимства Цв. Радославов и неговите съдружници се ангажират активно с нея.

Радославов получава в Свищов стоки от различни селища от вътрешността на българските земи (Търново, Габрово, Севлиево, Ловеч, Сопот, Пазарджик, Хасково и др.), които след това изпраща до крайния им получател във Влашко. Стоките, с които търгува най-много, са някои селскостопански произведения като ориз, восък, памук, чамсакъз (втвърдена смола от иглолистно дърво), анасон, вълна. Фирмата на Цв. Радославов през този период посредничи и при износа на занаятчийски произведения от българските земи. От тях преобладават аби, гайтани, обработени кожи – мешини, каплами и сахтияни, ножове и други железарски изделия. Цв. Радославов получава тези стоки от същите си партньори. По правило в една пратка се съдържат различни изделия, предназначени за един краен клиент.

Износът на споменатите стоки от селища във вътрешността на страната е по-активен през периода 1854 – 1856 г., докато след това броят на сделките и техният обем намаляват.

През този период се оформя мрежа от търговски контакти на една просперираща към момента българска търговска фирма. Нейната дейност все

още е регионална, но въпреки това става ясно, че фирмата на Цв. Радославов в общи линии посредничи в търговския обмен между Централна и Северна България, от една страна, и Влашко (градовете Зимнич, Александрия, Букурещ, Браила, Галац, Крайова) от друга. Интензивността на търговския обмен между тези градове е различна, но явно се очертава посредническата роля на Свищов, за което способства географското му положение.

II. 2.2. Вносна комисионна търговия

Във вноската комисионна търговия на фирмата на Цв. Радославов през 50-те години на XIX в. преобладават промишлени изделия, лекарствени препарати, бои, различни видове желязо, памучни прежди, бакалски стоки и др. Най-големият внос е от Виена. Това е типично за икономиката по българските земи, която през този период е предимно аграрна и не произвежда готови фабрични изделия. Информацията за вноската комисионна търговия се отнася за голямо количество стоки, изпратени от Хаджи Минчо х. Цачев от Виена до тяхната фирма в Търново – Н. Минчоолу и Карагъзов, чрез посредничеството на Цв. Радославов. Наред с това Радославов внася за редица свои партньори стоки като дъски и други дървени изделия, стъкло, мед (бакър), захар, кафе и др. Доставка също книги за нуждите на училищата в Свищов и други градове.

Мрежата тук обхваща значително по-малко на брой търговски центрове, за сметка на това обаче те са големи градове с важна роля в стопанския живот на Балканите и Централна Европа. Очевидно българските земи се свързват със световното стопанство през разглеждания период основно с посредничеството на Виена, Букурещ и Цариград. И при този вид дейност търговията е по-активна през 1855 – 1856 г., след което се наблюдава спад.

Като цяло документите разкриват по-интензивна и с по-голям обем износна комисионна търговия с различни стоки от вътрешността на страната, докато вноската е с по-малък обем.

II. 3. Самостоятелна търговия и предприемачество

II. 3.1. Износ на суровини от българските земи

Наред с комисионната търговия Цв. Радославов и Д. Икономов развиват и самостоятелната търговия за собствена сметка. Още през 1854 г. съдружниците

наемат своя мааза (склад) в Букурещ. В нея работи главно Д. Икономов, а Радославов му изпраща стоки от Свищов. Тези стоки той получава или от техни партньори от градове във вътрешността, или от Тодор Данаилов, който обикаля различни селища и купува стоки за съдружието. И в този вид дейност стоките, с които те търгуват най-много, са ориз, анасон, восък, памук и смрадлика.

През 50-те години на XIX в. Цв. Радославов и неговите съдружници се включват и в търговията с коприна и бубено семе, които се изнасят от българските земи за различни европейски страни. В началото на 50-те години износът на коприна в Букурещ не е особено успешен поради лошото качество на закупената от тях стока. Търговията с бубено семе се подновява, макар и не особено интензивно, чак през 1859 г.

II. 3.2. Търговия с дървени въглища

Освен мааза в Букурещ Цв. Радославов и Д. Икономов наемат през есента на 1854 г. и гора в околностите на града. В нея те секат дърва и приготвят дървени въглища. Интересна инициатива на братя Икономови, която свидетелства за предприемаческия им усет и за търсенето на различни варианти за постигане на успех, е намерението им през 1856 г. да вземат една голяма мошния. Това намерение обаче пропада, защото собствениците поискали двойна цена. Така този опит за развиване на друг вид стопанска дейност остава неуспешен.

II. 3.3. Търговия с кожи и други животински продукти

Една от основните насоки в търговската дейност на Цв. Радославов и Д. Икономов е износът на сурови и обработени кожи от българските земи към румънските градове. За тази цел те използват създадената търговска мрежа и връзките си с производители и прекупвачи от различни селища. Наличната кореспонденция между двамата съдружници и търговските им тефтери дават възможност да се проследи по години обема и цените на изнасяните сурови и обработени кожи – мешини, сахтияни и каплами. Като обобщение на търговията с кожи на Цв. Радославов и Д. Икономов може да се заключи, че те както изнасят сурови и обработени кожи за румънските градове, така и внасят кожи от Одеса

(В. Рашеев), Цариград, Александрия за нуждите на кожарските и обушарските еснафи в българските градове, най-вече в Габрово и Свищов.

Освен кожите Цв. Радославов и Д. Икономов търгуват и с други животински продукти като пастърма и червиш, които се изнасят за някои румънски градове и основно за Цариград чрез търговската къща „Ст. Арнаудов и син” и Хр. П. Тъпчилещов.

II. 3.4. Внос на желязо

През втората половина на 50-те години на XIX в. Цв. Радославов и неговите съдружници внасят голямо количество желязо и железни изделия от Виена по поръчка на своите партньори от Търново, Габрово, Трявна и други градове. Според търговските му тефтери през 1857 и 1858 г. той доставя на своите клиенти значителни количества от различни видове желязо на обща стойност 196 572:10 гроша.

II. 3.5. Търговия с каменна и морска сол

Важно място във вноската търговия на фирмата на Цвятко Радославов заема солта – каменна и морска. Това се обуславя от ценността на тази стока и голямото ѝ търсене на пазара. През епохата на Възраждането търговията със сол наред с търговията със зърнени храни е твърде оживена на свищовското пристанище. Фирмата на Цвятко Радославов е една от най-активно търгуващите с тази стока. За времето до края на 50-те години за търговията със сол на Цв. Радославов може да се каже, че през 1855 и 1856 г. той купува общо 225 133 оки. От тях по наши изчисления Цв. Радославов получава 17 697:23 гроша печалба. Затруднения през този период поражда намаляването на добива на сол във Влашко и съответно покачването на изкупните цени, както и увеличените такси за превоза ѝ през 1859 г.

Изложените в този параграф факти за търговията на фирмата на Цв. Радославов и неговите съдружници с различни видове стоки показват разностранните интереси и стремеж да се отговори на пазарното търсене, за да се реализират добри печалби. Освен това те се ангажират и с наемане на гора, в която да произвеждат дървени въглища и да търгуват с тях, както и с опит да вземат под аренда една мошия (чифлик), който се оказва неуспешен. Като най-

доходна през този период се очертава търговията на свищовската фирма с каменна и морска сол, както и с кожи и желязо. Заедно с успехите на съдружниците обаче се очертават и сериозни пречки и трудности.

II. 4. Цвятко Радославов и неосъщественният проект за руско Дунавско параходно дружество след Кримската война (1853 – 1856 г.)

През 1857 г. Радославов активно се включва в инициативата на българската търговска колония в Одеса и най-вече на Н. Хр. Палаузов за продължаване на линията на Руското плавателно дружество по р. Дунав от Галац до Белград или поне до Видин. По различни причини обаче тази идея не се осъществява.

II. 5. Трудности в търговията на Цвятко Радославов през втората половина на 50 – те години на XIX в. Фалитът

Кримската война от 1853 – 1856 г. поставя началото на нов етап във възрожденските процеси по българските земи. Най-видни са промените в сферата на външната търговия. По време на войната силно се увеличава търговският оборот в североизточните български райони, свързани с военните доставки за европейските съюзници на Османската империя. След войната многократно нараства обема на търговията с Европа – Франция увеличава търговията си с Османската империя 8 пъти, Англия – 7 пъти, Австрия заздравява позициите си по Долния Дунав. Това води до израстване на големи български търговски фирми в черноморските, дунавските пристанища и в градовете във вътрешността на българските земи. Запазва се обаче структурата на търговския обмен. От нашите земи се изнасят главно селскостопански произведения – зърнени храни, кожи, месо, вълна, млечни произведения, полуфабрикати на манифактурната промишленост, а се внасят индустриални и колониални стоки, предмети за бита и по-люксови стоки.

Самата Кримска война (1853 – 1856 г.) оказва противоречиво въздействие върху стопанското развитие на българското общество. Много от големите търговски фирми като тази на Христо и Никола Тъпчилещови, Евлоги и Христо Георгиеви и редица други успяват да се възползват от благоприятната пазарна конюнктура и да увеличат няколко пъти своите капитали. Военните действия

обаче водят и до затруднения в търговския обмен между териториите на север и на юг от р. Дунав, който се отразява негативно върху дейността на по-дребните стопански субекти.

Към края на войната търговската конюнктура се влошава. Много търговци, които закупуват големи количества стоки на висока цена с оглед възможностите за бързата им продажба, се оказват засегнати от спада на цените след изтеглянето на съюзническите на Османската империя войски от нашите земи. За да не фалират, те свалят продажните цени, а това предизвиква замиране на търговските операции и на дребно, и на едро.

Търговските документи и кореспонденцията на Цв. Радославов и братя Икономови не съдържа данни за особено оживление в тяхната дейност по време на Кримската война. Дори напротив, те изпитват недостиг на собствени парични средства за търговския си обмен и през ноември 1855 г. Д. Икономов констатира, че дълговете им се увеличават.

Финансовата нестабилност в Османската империя след Кримската война води до силни колебания в курса на валутите. Това обстоятелство принуждава Цв. Радославов да следи ежедневно промените, за което разчита на получената от Хр. Тъпчилещов информация.

От търговската кореспонденция на Цв. Радославов се вижда, че 1859 г. е особено трудна не само за него, а и за всичките му партньори. Стопанската криза в Османската империя и в европейските страни се задълбочава. Тя е отразена и на страниците на възрожденската преса.

Издайки във все по-големи затруднения, Радославов е принуден да обяви фалит през юли 1859 г. Данни за фалита му са отразени в неговата касова книга за 1859 – 1860 г. Съотношението между внесените и изнесените пари в касата му е неблагоприятно през първата половина на 1859 г. и показва пасив от 79 114 гроша. Явно Цв. Радославов възприема фалита си не само като финансов провал, но и като морален удар, защото го описва като падение. Наличната изворова база дава възможност да се проследи механизма на този фалит в детайли.

Според изискванията на Търговският закон на Османската империя Цв. Радославов е принуден да прекрати работата си и да даде всичките си стоки и търговски книжа в пруското консулство, което е негов протектор. Консулството назначава Гаврил х. Денков за куратор по търговските му дела. Дават срок от 6 седмици на Радославов, за да се споразумее с кредиторите си. Ако след изтичането на този срок той не постигне споразумение с тях, консулството има право да проведе конкурс за неговата маза.

Фалитът на Цв. Радославов се приема негативно в Свищов, което е видно от едно писмо на Димитър Кръстич до негов партньор в Браила. За възрожденските търговци груповата репутация е част от техния социален капитал. Моралното осъждане от страна на Д. Кръстич е движено от опасението да не би този фалит да се приеме като удар срещу репутацията на останалите свищовски търговци, което съответно ще се отрази на доверието спрямо тях. Явно свищовските търговци силно са разчитали на тази си репутация, и фалита на един от тях намалява доверието във всички. Писмото също така свидетелства отново за значението и мястото на морала в търговията през Възраждането. Фалитът на Цв. Радославов не е просто момент от стопанската динамика на периода, а е явление, което е осъдително и от етична гледна точка.

Причините за този фалит се изясняват по време на водените от август до октомври 1859 г. сложни преговори между Цв. Радославов и неговите кредитори. В тези преговори Ат. Н. Каракашев е представител на Хр. Тъпчилещов, Д. х. Н. Лилов от Русе е пълномощник на „Н. Минчоолу и Маринов” от Цариград, Д. Начович – на Кушович, а Хр. Арнаудов сам отива в Свищов. Цв. Радославов предлага да изплати 25% от дълговете към кредиторите си. Склонен е само на Хр. Тъпчилещов да плати 40 или 45%, най-много 50% след две години. Това се дължи на благодарността му към него, „защото помни и не ще забрави благодеянията му през разни времена”.

Търговските документи дават основание да се направи извода, че фалитът на Цв. Радославов през лятото на 1859 г. не е умишлен. Той е следствие от обективни и субективни фактори и неблагоприятно стечение на обстоятелствата. Обективните фактори трябва да търсим в икономическата криза, големия спад в

търговията и невъзможността да се съберат задълженията от изпаднали в затруднение партньори, недостига на парични средства, нестабилността на турската лира и ежедневно променящия се курс спрямо основните европейски валути. В тези трудни условия Радославов и неговите съдружници допускат грешки като прекомерното задлъжняване на фирмата, нередовно водене на търговската документация, вероятно предприемане и на рискови сделки в опит да се излезе от трудното положение.

Методиката на микроисторическия анализ, приложена в тази глава, предлага интересна перспектива в представянето на основни акценти от практиките на Цв. Радославов и неговите сътрудници. В индивидуалния опит на този предприемач се отразяват някои от най-важните особености на българското стопанство през третата четвърт на XIX в. Сред тях може да се отбележат нарастването на износната и вносна комисионна търговия, от която постепенно се появяват самостоятелни български търговски дружества, стремежът за модернизация на транспортните връзки, значението на кредита и отражението на липсата на развита банкова система върху дейността на търговските фирми. В този аспект заслужава да се отбележи, че, вероятно стихийно, някои от тези фирми започват да изпълняват функциите на банка.

Опитът на Цв. Радославов показва, че по подобие на търговците от късното Средновековие и за българските търговци репутацията е от изключително важно значение. Те възприемат фалита на един от тях като общ проблем, защото той засяга репутацията на всички. При липсата на стабилна държавна гаранция за сигурността на частната собственост и за спазването на договорните задължения репутацията е един от най-важните активи. Фалитът на Цв. Радославов не е умишлен и поради това той не нанася непоправими вреди на неговата репутация като честен търговец, който се стреми да не носи вреда на партньорите си. В крайна сметка от следващата глава става ясно как доверието към Радославов от страна на някои от най-влиятелните български търговски дружества е сред главните двигатели, които помагат той да се изправи на крака и дори да разшири значително обхвата на търговските си сделки.

Глава III. Търговията на фирмата Цвятко Радославов – Мехмед хаджи Алишоглу

След претърпения фалит от 1859 г. Цв. Радославов не се отказва от предприемаческата дейност. Той полага усилия да възстанови участието си в търговския живот на региона. Постепенно дълговете му са уредени и това спомага за възстановяването на доверието към него от страна на търговската общност. Забележително е, че този процес е относително кратък и се отнася до отношенията между него и някои от най-едрите български търговци за периода. Важен елемент от новия етап, в който навлиза Цв. Радославов, е съдружието му с едрия свищовски чифликчия Мехмед хаджи Алишоглу. Сведенията за този съдружник на Цв. Радославов са крайно ограничени. Може да се предполага, че той не е случаен човек и че присъствието му в новото дружество е подпомогнало възстановяването на репутацията на Цв. Радославов в търговските среди и най-вече му осигурява по-благосклонно отношение на местните власти.

Връщането на Радославов в бизнеса отново е свързано с това, че той създава дружество, което влиза в стопански и договорни отношения с други търговски фирми. Тази организационна форма със сигурност допринася за забележителната му дейност през 60-те и началото на 70-те години на XIX век. Информацията за състоянието и тенденциите на пазарите, която се получава по каналите на дружеството, го предпазва от опасности и го превръща в едно от успешните стопански начинания по българските земи през разглеждания период.

III. 1. Уреждане на дълговете и изкупна търговия на зърнени храни от севернобългарските земи

III. 1.1. Уреждане на дълговете след фалита

След претърпения от Цв. Радославов фалит през лятото на 1859 г. и постигнатото споразумение с неговите кредитори, от октомври с. г. той възстановява търговската си дейност. През периода от 14 октомври 1859 г. до 16 март 1860 г. Цв. Радославов изпраща поредица от писма до 31 свои длъжници с молба да си върнат дълговете към него.

Освен усилията да получи парите си, Цв. Радославов прави проучвания и за търсенето на различни стоки сред своите партньори. Белег за възстановеното

доверие от страна на търговската българска общност към Цв. Радославов е писмо от Хр. Арнаудов до него. На 7 октомври 1859 г. той изразява задоволство, че работите му са се оправили. Препоръчва му да се захване отново с търговията си и му изпраща информация за търсени в Цариград стоки. Търговската кореспонденция между Цв. Радославов и дружеството на Ст. Арнаудов могат да служат като податка за начина, по който се преодоляват последиците от фалита. Тласък за това идва от габровското дружество, чиито представители не са загубили доверието си в Радославов и го насърчават да започне отново да търгува. В този смисъл „габровската“ връзка на Радославов е решаваща за това той да се изправи на крака.

През този период Цв. Радославов продължава търговията с кожи и животински продукти; с бубено семе и пашкули, които изнася в Италия, Австрия и Франция.

В опитите да възстанови търговската си дейност, през 1861 г. Цв. Радославов открива своя търговска къща в Браила с представител Г. Петрович. Той изпраща обявата за това събитие до всичките си дотогавашни партньори. Тази търговска къща продава пшенично и царевично брашно, вино, ракия и други стоки. Засега не сме открили точна информация до кога просъществува тя.

III. 1.2. Изкупуване на зърнени храни от Северна България

Като основна част от дейността на Цв. Радославов в този нов етап обаче все повече се налага търговията със зърнени храни, която спомага за израстването му като един от най-големите български търговци-житари на север от Стара планина. Всъщност в началото на 60-те години на XIX век Радославов не е съвсем незапознат с тази търговия, тя обаче постепенно заема все по-важно място в цялостния му търговски профил. Това се обуславя от благоприятните почвено-климатични условия в Свищов и неговия хинтерланд, които позволяват да се добиват богати реколти от пшеница, ечемик, ръж, овес и царевица с много добро качество. За успеха на тази търговия значително допринася и промяната в търговската политика на Османската империя. По силата на търговските договори, сключени между нейното правителство и много европейски страни в края на 30-те и началото на 40-те години на XIX в., се отменят държавните

монополи върху износа на зърнени храни. През 1843 г. са освободени и от вътрешни мита пет вида зърнени храни, произвеждани в българските земи.

Областите, в които Цв. Радославов закупува зърнени храни, са районите на Свищов, Никопол, Плевен, Оряхово. По-късно обсегът на дейността му се разпростира и до Търново, Г. Оряховица и Севлиево. Постепенно през 60-те и 70-те години на XIX в. Цв. Радославов израства като един от най-едрите търговци на зърнени храни. За да осъществява успешно своята дейност, той изгражда широка мрежа от сътрудници и чрез тях изкупува големи количества пшеница, царевица, ечемик, ръж и овес. Радославов разполага със складове в Свищов и Никопол. Тази си дейност той практикува самостоятелно или със свои съдружници. В изкупуването на зърнени храни се включва съдружникът му Д. Икономов. Той работи в Никопол с калаузи (търговски посредници), чрез които изкупува за фирмата значителни количества зърно. Самият Радославов непрекъснато пътува из региона. Обикаля градовете Никопол и Плевен, с. Сомовит и много други села, за да контролира дейността на своите помощници. От 1864 г. техни комисионери за събирането на зърнени храни от Никополска каза са братята Атанас и Димитър Вачови. Един от основните региони, в които Цв. Радославов събира зърнени храни, е Плевенска каза. От 1866 г. той установява връзка с Хицо Шопов (Шопа), а през 1868 г. се свързва с братята Иван и Тодор Вацови, Златан Иванов и с други местни търговци, чрез които изкупува големи количества зърнени храни от почти всички селища на Плевенско.

Друг важен източник за снабдяване със зърнени храни е откупуването на десятъка на много села в тези райони.

Запазената в търговския архив на Цв. Радославов информация за изкупуване на зърнени храни е неравномерна по периоди. Най-много документи има за времето от 1867 до 1873 г., а за втората половина на 50-те, началото на 60-те и за годините непосредствено преди Освобождението наличната документация е по-оскъдна.

В началото на 70-те години на XIX век житарската търговия на Цв. Радославов и съдружниците му бележи своя разцвет. Това личи от факта, че оборотът на фирмата му надхвърля един милион гроша.

III. 1. 3. Упадък на житарската търговия

През есента на 1873 г. се забелязва първото пряко известие за падането на цените на зърнените храни в Западна Европа, което се оказва трайно и което засяга стопанството на Стария континент. Причината за това е огромното количество внасяни от Америка зърнени храни. Поради това спаднали цените им и в Австрия.

Сведението за състоянието на пазарите в Европа се отразява пряко на изкупната дейност на Цв. Радославов. До края на 1873 г. и в началото на 1874 г. са регистрирани няколко относително малки нови сделки и приключване на сделки, които са започнати преди срива на цените. На практика с края на 1873 г. идва и краят на изкупуването на зърнени храни от страна на Цв. Радославов. Той и съдружниците му усещат, че това не е моментно състояние на пазарите, а израз на трайна тенденция още през септември 1873 г. и успешно се отдръпват от изкупуването на зърнени храни.

III. 2. Износна търговия на зърнени храни към Западна и Централна Европа

Износът на закупените от различни райони на Дунавската равнина зърнени храни е втората част от житната търговия на фирмата Цв. Радославов – Мехмед хаджи Алишоглу. Както и изкупната търговия, тя е неравномерна по години и интензивност. С най-много сведения разполагаме за периода на разцвет на изкупната им житарска търговия – от 1867 до 1874 г. Основната насока за износа е по течението на р. Дунав към Браила и Галац, откъдето храните се превозват до Западна Европа, а понякога и до Цариград. Превозът до тези две свободни дунавски пристанища (порто франко) се извършва с каици и гемии, наемани от съдружниците.

През 1872 и 1873 г. Цв. Радославов и М. х. Алишоглу се възползват от добрата търговска конюнктура в Средна Европа и изнасят с шлепове за Пеща (Будапеща) значителни количества пшеница, просо и ечемик. През зимата на

1873 – 1874 г. Радославов изнася значително количество пшеница направо за Марсилия (през Цариград) с помощта на Евл. Георгиев.

Информация за състоянието на европейските пазари през този период Цв. Радославов получава главно от Браила. Получаваните сведения са ценно указание за управлението на свищовската фирма, която се стреми да използва максимално добре благоприятните условия.

За реализиране на износа на зърнените храни Цв. Радославов и неговите съдружници във фирмата установяват трайни делови контакти с някои от най-известните и богати български възрожденски търговци – братя Евл. и Хр. Георгиеви в Букурещ – Галац, Н. Ценов в Браила, Ст. Арнаудов и неговия син Христо в Габрово и Цариград, Хр. П. Тъпчилещов и Хр. Д. Караминков в Цариград. Някои от тях са и редовни кредитори на свищовската фирма.

Цв. Радославов понякога проявява склонност да влиза в сдружения с други търговци. Тези сдружения обаче се създават с някаква конкретна цел и обикновено имат временен характер. Такива са например неговите сдружавания през 1856 г. с Апостол Конкович за покупка на ечемик; през 1858 г. – отново с Ап. Конкович за търговия с царевица; през 1860 – 1861 г. – с фирмата “Ст. Арнаудов и син” за износ на царевица в Марсилия; през 1867 г. се образува съдружие за търговия със зърнени храни с участието на Радославов, М. х. Алишоглу, Сюлейман Асаноолу и Ах. Х. Исмаилоолу, всички от Свищов. Очевидно образуването на търговски съдружия е свързано с необходимостта от обединението на капитала на участниците и дава по-големи възможности за реализиране на печалба.

III. 3. Търговия с каменна и морска сол и с животновъдни продукти

III. 3.1. Търговия с каменна и морска сол

През 60-те и 70-те години на XIX в. Цв. Радославов и неговото съдружие продължава активния внос на каменна и морска сол. Той се осъществява както за негова сметка, така и на комисионни начала. Интересен и показателен епизод в търговията на Цв. Радославов със сол е фактът, че на 30 ноември 1873 г. той предлага на Хр. Тъпчилещов да създадат съдружие с монополни права за внос на влашка сол в Османската империя. Идеята му е “от Тулча до Видин по скелите

да няма друг воля да вади за в Турско сол от Влашко освен нас”. Според него това съдружие ще може да внася повече от 2 млн. оки сол годишно. Вероятно Хр. Тъпчилещов не се отзовава на това предложение, защото няма сведения те да са получили солния монопол. Предложението обаче показва нарасналите икономически възможности и самочувствие на Цв. Радославов и неговите съдружници, както и смелостта му да се впусне в това начинание, което изисква влагане на големи капитали, но и предоставя възможност за значителни печалби.

III. 3.2. Търговия с кожи и други животински продукти

Цв. Радославов възобновява търговията с кожи и други животински продукти като червиш и пастърма едва през 1868 г. Износът на тези стоки е насочен към Цариград, където се осъществява със съдействието на Хр. Тъпчилещов и Хр. Караминков, и към Букурещ чрез Хр. Георгиев.

III. 3.3. Внос на каменни въглища

Интересен епизод от импортната търговия на Цв. Радославов и М. х. Алишоглу ни представят няколко документа за внос на английски каменни въглища от тяхната фирма. Документите се отнасят за периода 1871 – 1873 г. и са част от кореспонденцията на съдружниците с Евл. Георгиев.

III. 3.4. Последни сведения за дейността на Цв. Радославов

Спадът в житната търговия поради европейската аграрна криза затруднява финансово фирмата на Цв. Радославов и М. х. Алишоглу. През 1875 г. Алишоглу натрупва значителен дълг към Евл. Георгиев, който е изплатен чрез три полици. След това няма данни каква е съдбата на М. х. Алишоглу.

Сведенията за дейността на Цв. Радославов през периода 1874 – 1876 г. също не са много. На 1 януари 1874 г. той сключва със свищовския търговец Костаки Аврамов договор за обща търговия, но се стига до съдебен спор поради дългове на последния към него.

От 1877 г. основната дейност на Цв. Радославов е внос на сол от румънските градове. След освобождаването на Свищов от османско владичество, през есента на 1877 г. търговията в града изключително се разраства. Показателно е едно писмо на Илия А. Иванов, търговец в Зимнич, до брат му Иваница: “Невъзможно е да си въобразиш, какви работи стават у

Свищов; търговците едвам сполучват да добавят необходимите стоки и то за един ден; дотолкова е голям альш-веришът. Страшно изобилие от пари ... Брате, и най-сиромасите хора днес се напълниха с полове руски ... Свищовлиите всякой ден отиват у Букурещ за стоки и все не им достигат”. Сведенията за оживената търговия през този период се потвърждават и от Иван Вазов. Той отбелязва: „Цената на всичко поскъпна до баснословни размери; стократно увеличените потреби предизвикаха нечуван разгар на спекулацията. Реки полуимпериали и рубли потекоха [...] Практичните свищовци още въздишат при този спомен [...]”.

На 23 април 1878 г. Цв. Радославов подписва договори с Христо (не е посочена фамилия) за даване под наем на негов хан за 3 години и за даване под наем на кафене с Екатерина Григорова. Срокът на договора е 6 месеца – от 23 април до 26 октомври с. г.

На 6 септември 1878 г. Цв. Радославов получава предложение от Първа унгарска спиртна рафинерия Krausz&Linzer в Будапеща за изпълнение на негови поръчки. През декември 1878 г. Цв. Радославов открива свой магазин в Русе, където продава Николай Минчев.

В началото на 1879 г. Ив. Панков от Галац доставя на Цв. Радославов кересте (строителен материал). На 28 февруари го осведомява, че товарят един каик с кересте, което да раздели в Свищов орташки с Коста Шопа. Това е последната информация за търговската дейност на Цв. Радославов и неговите съдружници, с която разполагаме. Не е известно как се развива тя в последната година от живота му. От изложените писма се вижда, че той търси начини да доставя в Свищов различни необходими продукти за населението, но и че чужди предприятия проявяват интерес към съвместна дейност с него.

Значителната фактологична информация в тази глава показва, че след фалита Цв. Радославов успява относително бързо да възстанови дейността си. През 60-те и 70-те години той се превръща в истински едър търговец и предприемач, който се ангажира в разнообразни търговски предприятия, откупуване на данъци, търговия със зърнени храни, кожи, каменна сол и т.н. През този период той е значително по-добре организиран, успява да се предпази

от негативните последици от зърнената криза в Европа, като разумно ограничава участието си в житната търговия след 1873 г. Прави впечатление и фактът, че Радославов е много по-гъвкав в партньорствата си. Онези стопански дейности, които изискват голям капитал, значително количество информация и т.н. се организират чрез различни партньорства, докато по-дребните търговски сделки се осъществяват самостоятелно. Стопанската му дейност през 60-те и 70-те години на XIX век е и добра илюстрация на бизнес климата през този период. Разгледаните документи показват от една страна, че без взаимно доверие между търговците не е възможно осъществяване на успешна стопанска дейност. Взаимното доверие помага за по-лесно справяне с държавни регулации, конкуренция и монополи. От друга страна обаче в българския бизнес климат очевидно важна роля има корупцията, понеже подаръците на гюмурушките (митнически) служители са част от правилата на играта. Въпреки това той прави и стъпки за основаване на модерно промишлено предприятие.

Глава IV. Откупуване на данъци и други стопански дейности

Участието на Цв. Радославов в откупуването на данъци е част, макар и не най-важната, от стопанската му дейност. То е свързано със спецификите на османската икономическа система през третата четвърт на XIX в. Публичните финанси на империята са в процес на трансформация и модернизация, но данъчната ѝ система все още не е достигнала до нивото на облагане и до нивото на събираемост, характерно за по-развитите през периода държави. Част от средствата, събирани под формата на данъци, стават приход не на държавата, а обогатяват определени среди. Заслужава обаче да се обърне внимание на факта, че далеч не всяко откупуване на данъци завършва с печалба за откупвачите.

IV. 1. Откупуване на данъка десетък от зърнени храни

Интересът на Цв. Радославов и М. х. Алишоглу към откупуването на десетъка от зърнени храни продължава от края на 50-те до средата на 70-те години на XIX в. След първите сделки по откупуване на села през 1859 г. промените в данъчната политика на Османската империя водят до временно прекратяване на тази им дейност. По-късно тя се възобновява и е най-интензивна

в периода 1868 – 1873 г. Районите, в които се откупват данъци, са Свищовска, Никополска и Плевенска каза.

За откупуването на държавни приходоизточници Цв. Радославов обикновено влиза в съдружие с други лица – търговци от Свищов, Плевен, Русе, Търново, Цариград. Само в единични случаи откупува десятъка на няколко села самостоятелно. Това е естествено, като се вземе пред вид необходимостта от влагане на значителни средства в тази дейност. През периода 1869 – 1873 г. Радославов създава или участва в създаването на шест съдружия за откупуване на десятък от зърнени храни в Плевенско и Никополско: през 1869 г. – с партньори плевенчаните Зл. Иванов и Ив. Вацов, през 1870 г. – с още шестима откупвачи, през 1871 г. – с Ив. Вацов (като споразумение помежду им предвижда печалбата да се дели на три части – като два дяла получи Радославов, а един – Вацов), през 1872 г. – пак скромна сделка с Иван Вацов и през 1873 г. – две сделки отново с партньор Иван Вацов от Плевен. За крупната сделка през 1870 г., обединяваща седем партньори, Цв. Радославов осигурява една трета от капитала – 1 479 900 гроша. В тези съдружия Радославов поема голяма част от финансовото осигуряване на начинанията, ръководи предимно от Свищов като важно експортно пристанище събирането на зърното и експедирането му към Браила или Галац (въпреки че понякога и сам пътува по селата), докато Д. Икономов чрез сътрудниците и комисионерите на фирмата се грижи за пряката организация по събирането на данъците в натура.

В съдружията участват лица от различна националност и вероизповедание. Почти винаги се привличат местни турски първенци, които с позициите си във властта гарантират успеха на начинанието. Търси се и помощта на видни български търговци в Цариград – например на Хр. Караминков, който също проявява интерес към откупваческата дейност в района и дори се стига до конфликт и съдебен спор с него през 1872 г., и Хр. Тъпчилещов, който изпълнява ролята на гарант и поръчител пред властите и не взема пряко участие в дейността на свищовската фирма.

В откупуването на десятъка от зърнени храни Цв. Радославов и М. х. Алишоглу влагат много парични средства. В някои години това им носи големи

печалби, но в други случаи те претърпяват и значителни загуби. За съжаление запазената информация е непълна и не позволява да се направят точни изводи за доходността на тези операции по години, но общият баланс е положителен.

IV. 2. Откупуване на десятък от животни и наемане на совати и рибарници

Освен откупуване на десятъка от зърнени храни Цв. Радославов участва и в откупуването на бедела (десятък върху дребния добитък) и свинския русумат (десятък). Районите, в които се откупуват данъци, совати и блата, са Свищовска, Никополска и Плевенска каза. Това се дължи на факта, че за тези райони те разполагат с повече информация, познават местните първенци и могат по-успешно да контролират събирането на данъците. Опитът да се прехвърли събирането на данъци към Разградско не успява и това показва все още ограничения мащаб на дейност на съдружниците. Явно те преценяват, че в районите, които са отдалечени от Свищов, възможностите да организират печелившо предприятие силно намаляват, а рисковете за загуби се увеличават.

След 1874 – 1875 г. липсват сведения за откупваческа дейност на тази фирма или за влизане в съдружие с други лица или фирми. В кореспонденцията на Цв. Радославов се споменава за големи дългове на М. х. Алишоглу, които вероятно водят до намаляване на активността им, въпреки че търговската дейност продължава. Напълно е възможно това да е свързано както с финансовата криза, която започва в Централна Европа през 1873 г. и се отразява тежко върху Османската империя, тъй като спира външното ѝ финансиране, така и с намаляването на цените на зърнените храни на европейските и световните пазари. Неколкократните солидни загуби от откупуването на данъци са податка за причините, които водят до ограничаването на тази дейност. Цв. Радославов не е изолиран пример в това отношение, много откупвачи – „кредитори на държавата”, към средата на 70-те години на XIX в. постепенно се оттеглят от тази си роля. Както обобщава Св. Янева, „Финансовата криза и серията от лоши реколти в империята ... изглежда водят до повсеместни трудности, нежелание и нередовности по издължаването на практически всички данъци от страна на данъкоплатците и вероятно отблъсква по-опитните, осведомени и прозорливи

откупвачи от тази станала вече прекалено рискова дейност. С оттеглянето си, впрочем, те вероятно допълнително утежняват финансовия дефицит и проблемите на фиска” (Янева, 2011).

От документите се вижда, че по-голямо участие в пряката дейност по откупуването има Цв. Радославов. В много от случаите той инвестира суми, значително надвишаващи стойността на недвижимото му имущество, оценено на 95 150 гроша. За откупуването на данъци върху добитъка и върху зърнените храни той също влиза в съдружия с други лица – търговци от Свищов, Плевен, Русе, Търново, Цариград. Само в единични случаи откупува десетъка самостоятелно. Това е естествено, като се вземе пред вид необходимостта от влагане на значителни средства в тази дейност. Освен това, при сдружаването на няколко души за откупуване на данъците рискът от евентуална загуба се разпределя между тях, а не се носи от един човек. Някои от големите загуби при откупуването на данъци обаче са свързани точно с дейността на сдружавания с повече членове. Очевидно при сдружаване на повече лица възможностите за взаимен контрол от страна на всички съдружници са ограничени, някои от тях вероятно са се възползвали от това за натрупване на лични печалби за сметка на останалите и т.н. В този смисъл се потвърждават теоретичните предсказания на Алчиан-Демсец, че във фирмите е необходимо наличието на един собственик, който да наблюдава за изпълнението на задачите, да следи за липсата на злоупотреби, да носи отговорността за загубите и съответно да взема най-големия дял от печалбата.

Регистрираните солидни загуби при откупуването на данъците дават възможност и за нова интерпретация на тази стопанска дейност. Фактът, че държавната хазна получава своите приходи, а частните лица, които са ги откупили в определени случаи трупат загуби показва, че системата е изгодна за държавата. Това е така, защото фактически държавата прехвърля рисковете, свързани с възможността да не се съберат планираните данъци, върху частните лица. В крайна сметка интерпретирането на тази система единствено като средство за първоначално натрупване на капитал се нуждае най-малкото от нюансиране и прецизиране. В определени случаи откупуването на данъците е

средство, чрез което държавата отнема капитали от частните лица и по този начин се пречи на тяхното акумулиране и евентуално инвестиране в други, капиталистически по рода си дейности.

В съдружията за събиране на данъци участват лица от различна националност и вероизповедание. Почти винаги се привличат местни турски първенци, които с позициите си във властта гарантират успеха на начинанието. Търси се и помощта на видни български търговци в Цариград – например на Хр. Караминков, който също проявява интерес към откупваческата дейност в района и дори се стига до конфликт и съдебен спор с него през 1872 г., и Хр. Тъпчилещов, който изпълнява ролята на гарант и поръчител пред властите и не взема пряко участие в дейността на свищовската фирма.

Дейността на съдружията, в които влизат Цв. Радославов и М. х. Алишоглу, илюстрира начините за натрупването на капитал в Османската империя. Посредничеството между податното население и властта при откупуването на данъци не може да се приема като стопанска дейност, която е изолирана от пазара. Приходите си съдружниците получават след като продадат житото или другите продукти на свободния пазар, където цените не зависят от тях, а от моментната пазарна конюнктура. В този смисъл дейността по откупуване на данъци може да се определи като част от старите икономически отношения, свързана с традиционната за империята система на събиране на държавните приходи.

Наемането на совати и блата за рибовъдство и риболов пък показва наличие на предприемачески усет у Радославов и неговите съдружници и стремеж към влагане на натрупания капитал и в производствена дейност наред с външната търговия. Чрез диверсифицирането на дейността си Цв. Радославов до известна степен се осигурява срещу евентуални загуби в някое от конкретните си начинания. Евентуалните загуби от една стопанска дейност могат да се компенсират от печалби в друго начинание.

Заклучение

В заключението се прави обобщение на научното изследване върху темата на дисертацията и се формулират произтичащите от него изводи.

Микроисторическият анализ, на който бе подложена дейността на Цв. Радославов и неговите съдружници го разкрива като един от най-значимите български търговци от третата четвърт на XIX в. Той търгува с разнообразни стоки, занимава се с откупуване на данъци, включва се в инициативата за разширяване на дейността на руското търговско корабоплаване по р. Дунав, и дори взема участие в създаването на една от първите парни мелници в страната. В това отношение той с основание може да бъде сравняван с габровските търговци Арnaudови, карловските – Пулиевци, Д. Папазов от Казанлък и много други. Мащабът на неговата дейност не достига до този на братя Евлоги и Христо Георгиеви, Христо П. Тъпчилещов, братя Робевци и др. Въпреки това ролята и значението на този втори ешелон предприемачи не трябва да се подценява. Те са двигатели на стопанската и социална модернизация, носители са на пазарните отношения и на новите организационни форми в икономиката на Балканите.

Задълбоченото изследване на търговията на Цв. Радославов може да хвърли светлина и върху същността на българското предприемачество през Възраждането. Цвятко Радославов донякъде е носител на т. н. „творческо разрушение“ в духа на Шумпетер, защото участва в създаването на модерно предприятие, което използва парни двигатели. В крайна сметка обаче основната характеристика на неговото предприемачество се състои в закупуването на евтини стоки и в продаването им скъпо. На базата на това може да се направи извода, че концепцията на И. Кирцнер за същността и основните функции на предприемача е по-подходяща за характеризиране на българското предприемачество през третата четвърт на XIX век.

IV. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Темата за търговските фирми на Цв. Радославов и икономическото развитие на Свищов през Възраждането досега не е била обект на цялостно, самостоятелно и подробно научно изследване. Тя е засягана само отчасти в съществуващата стопанскоисторическа литература.

Съществен принос на настоящата дисертация е използването на целия фонд на Цв. Радославов, съхраняван в Българския исторически архив при Националната библиотека «Св. св. Кирил и Методий» и Централния държавен архив. На базата на разнообразния документален материал чрез микроисторическия анализ се разкрива активната търговска и предприемаческа дейност на Цв. Радославов и неговите съдружници.

Използването на икономическите теории за същността на предприемачеството и на неoinституционализма като теоретична основа на изследването дава възможност да се разкрие характерът на българското предприемачество през възрожденската епоха.

Богатата документация от фонда на Цв. Радославов позволява да се проследи детайлно механизмът на фалита на една първоначално успешна търговска фирма и процесът на възстановяването на нейната дейност.

В документите за началната търговска дейност на Цв. Радославов се съдържа може би първото сведение за една своеобразна форма на «пензионна система» по нашите земи през Възраждането.

V. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Друмева, М. Свищов като важен фактор за икономическото развитие на българските земи през епохата на Възраждането – Сб. Икономическата наука в полза на България, С., 2004 г, с. 104 – 118.

2. Друмева, М. Участие на търговската фирма на Цв. Радославов в търговията със зърнени храни по българските земи през 50-60-те години на XIX в. - Сб. “България на Балканите и с Европа. Минало, настояще и бъдеще”. т. 1, История, С., 2007, УИ Стопанство, с. 23 – 50.

3. Друмева, М. Демографско-икономическият облик на Свищов до началото на Българското възраждане. – Електронно списание Диалог, № 4, 2010, с. 45 – 78.

4. Друмева, М. Търговията със сол на Цвятко Радославов и неговата фирма през 50-те – 70-те години на XIX век. – Електронно списание Диалог, 2014, №1, с. 66 – 82.

5. Друмева, М. Търговската дейност на Цвятко Радославов през втората половина на 50-те години на XIX век – Известия на ЦСИИ, т. 1, Варна, 2016, с. 254 – 273.

6. Друмева, М. Търговски знания и търговски практики в Свищов през Възраждането. – Електронно списание Диалог, 2016, №4, с. 103 – 118.

7. Друмева, М. Стопанският живот по българските земи, отразен в търговската дейност на Цвятко Радославов (50-70-те години на XIX в.) - Известия на ЦСИИ, т. 2, Варна, 2017, с. 356 – 374.